

‘Het myriorama onzer studenten dwaasheden’

Klikspaans *Studentenschetsen* als historische bron

Op een decemberavond in de jaren dertig van de negentiende eeuw treffen twaalf studenten, allen lid of kandidaat-lid van een vooralsnog naamloos dispuut, elkaar op de kamer van een zekere Van der Wouden aan de Leidse Breestraat. Precies om kwart over zes neemt de gastheer, als preses van het gezelschap, plaats aan het hoofd van de tafel, met aan zijn rechterhand de ab-actis en aan zijn linkerhand de questor. Met een hamerslag opent hij de vergadering en dan nemen, volgens een strikte orde, de zogeheten werkzaamheden een aanvang, waarbij allen – althans vóór de pauze – zich bedienen van het Latijn. Belangrijke programmapunten zijn onder meer de ‘Oratio Latina’, de ‘Defensio, Oppositio et Expositio Thesium’ en de ‘Improvisatio’. Veel tijd gaat heen met het uitdelen van boetes voor een veelheid aan kleine vergrijpen – bedoeld om de kas te spekken voor het komende dispuutreisje. Na middernacht – de leden hebben inmiddels een verfrissend ommetje gemaakt om bij te komen van de sigarenrook en een teveel aan alcohol – wordt de bijeenkomst afgesloten met belegde broodjes en warme chocolademelk.

Dit inkijkje in het leven van Leidse studenten anno 1830-1840 is te vinden in *Studentenleven*, het tweede deel uit Klikspaans trilogie *Studentenschetsen*. Klikspaan (pseudoniem van Johannes Kneppelhout, 1814-1885) beschreef daarin nauwgezet de gang van zaken tijdens de vaste, veertiendaagse bijeenkomsten van het dispuut. Uit een brief van de auteur aan Alexander Ver Huell, de illustrator van de *Studentenschetsen*, wordt duidelijk welk dispuut hij op het oog had. Op 25 september 1842 schreef hij namelijk:

Wilt gy een Dispuut naar de natuur teekenen? Misschien konden wy dan eens [...] naar Inter nos gaan, dat ook in de type geportretteerd is [...].¹

Bedoeld is Inter Nos Amicitia, een literair dispuut, dat op 21 oktober 1816 was opgericht. Kneppelhout kende dat dispuut van binnenuit: op 24 november

N. Aracium Ligum-Batium curi, collegi Librari Inter Nos America socia

Johann Knipplhoff für Wingerhausen

[illegible]

Chas. is leaving Providence N.H. on 17th February and will reach N. York

16. *Pinbana*. Colloqu. *Pinbana*.

M. M. M.

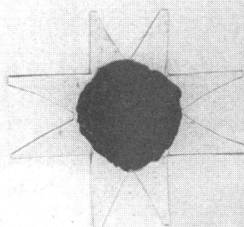
D. A. Lewis - College of Wood.
p. 40.

of Vol. 1

1872

W. L. Loring van Dordrecht
H. F. de Coninck

F. G. Van Gorkum

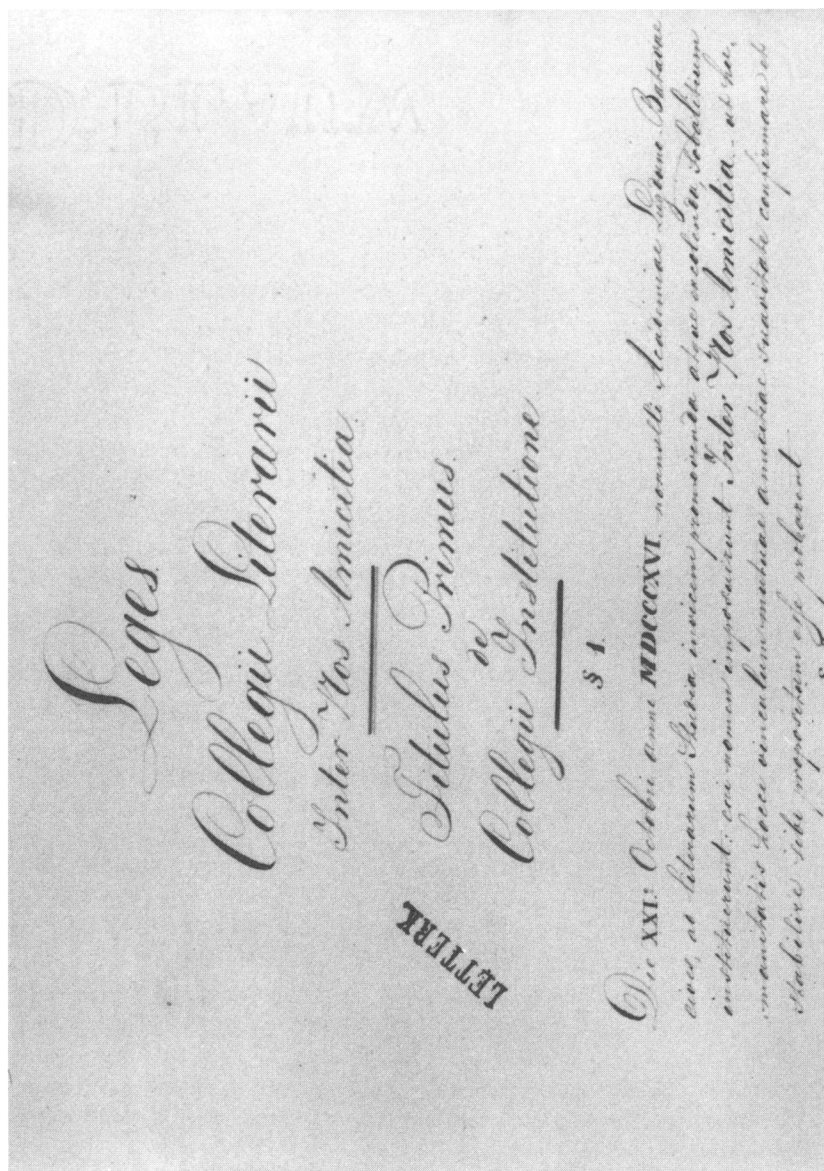
Afb. 1. Bul van Kneppelhouts honorair lidmaatschap van het dispuut Inter Nos Amicitia, gedateerd 17 februari 1843 (Stichting Kneppelhout, Doetinchem).

1831, precies vijf maanden nadat hij zich had laten inschrijven als student rechten, werd hij, met een in het Latijn geschreven katebelletje, gevraagd als kandidaat-lid van Inter Nos Amicitia. Op 17 januari 1832 werd hij bevorderd tot volwaardig lid van het gezelschap en ruim twee jaar later, op 17 februari 1834, mocht hij zich honorair lid noemen. Ten bewijze daarvan ontving hij een prachtige bul, compleet met zegel, ondertekend door alle leden van het dispuut (afb. 1). Zoals gebruikelijk had Inter Nos een Wetboek, de 'Leges Collegii Literarii Inter Nos Amicitia'. Een van de handgeschreven exemplaren van dat Wetboek is bewaard gebleven. In negen hoofdstukken (elk onderverdeeld in een groot aantal paragrafen en subparagrafen) staat uiterst gedetailleerd beschreven aan welke regels de leden zich dienden te onderwerpen (afb. 2).² Zo'n zelfde exemplaar moet op Kneppelhouts werktafel hebben gelegen toen hij zijn schets over Van der Wouden en diens vrienden schreef, want hij verwijst voortdurend naar allerlei bepalingen uit de Leges, vaak in de vorm van letterlijke citaten. Zo noemt hij exact de boeten die stonden op te laat komen (tien cent), het missen van de 'Oratio Latina' (twee gulden) en het te laat terugbrengen van een boek uit de dispuutbibliotheek (zestig cent). Zelfs de posities die hij de leden van Inter Nos laat innemen aan de vergadertafel zijn in overeenstemming met de in de Wetten voorgeschreven plaatsverdeling. Wie het verhaal over Inter Nos Amicitia en de Wetten van het gezelschap naast elkaar legt, kan heel goed begrijpen dat een vroegere studievriend van Kneppelhout diens *Studentenschetsen* vergeleek met een van de vele voorlopers van de fotografie. Deze vriend, Frederik Cornelis van der Meer van Kuffeler, schreef Kneppelhout begin juli 1841:

Ik heb uwe typen onlangs by Hazenberg Breedestraat te Leyden in een deel gebonden met toepasselyke voorafpraak en opdracht gezien. Ik had ze wel kunnen koopen, het spyt my [dat] ik het niet gedaan heb, want nu b.v. zou ik ze gaarne eens hebben, om het myriorama onzer studenten dwaasheden eens au coin de ma fenêtre te laten voorbytrekken (daar toch was men het meest gelukkig, waar men het meest geleefd heeft).³

Van Kuffeler had zijn metafoor goed gekozen. Een myriorama, ook wel 'the endless landscape' genoemd, bestond uit een aantal losse kaarten met daarop afbeeldingen van fragmenten van landschappen, die in steeds wisselende combinaties aan elkaar konden worden gelegd, met een vrijwel oneindig aantal totaalplaatjes als resultaat. Met zijn verwijzing plaatste hij de *Studentenschetsen* binnen de context van het negentiende-eeuwse realisme, dat ernaar streefde de werkelijkheid in woord en beeld zo exact mogelijk weer te geven en dat was precies wat Kneppelhout beoogd had.

Het eerste deel van de *Studentenschetsen*, *Studenten-Typen* geheten, verscheen oorspronkelijk in losse afleveringen en liet de lezers kennismaken met figuren als de arrogante Diplomaat, de nachtbrakende Aflegger of de kruiperige Hove-

Afb. 2. Eerste paragraaf van de 'Leges Collegii Literarii Inter Nos Amicitia' (UB Leiden, Hs. Ltk. 1117).

ling. Het vervolgdeel, *Studentenleven*, aanvankelijk ook in afleveringen gepubliceerd, is geschreven rond belangrijke Leidse instellingen – Sociëteit Minerva, het Academiegebouw, de Schouwburg – en rond hoogtepunten uit het studentenbestaan, zoals een kroegjool, de promotie of een dispuutreisje. Het derde en laatste deel, *De studenten en hun bijloop*, was opgezet rond personen uit de omgeving van de studenten, zoals de pedel en de hospita. Dit plan kwam echter niet tot voltooiing en uiteindelijk verschenen er slechts vier, nogal heterogene afleveringen, plus een aantal bijlagen.

De *Studentenschetsen* spelen zich voornamelijk af binnen de Leidse Singels. Kneppelhout laat zijn personages populaire logementen en koffiehuisen bezoeken, schildert heel precies het interieur van Sociëteit Minerva en het Groot Auditorium, en verwijst in bedekte termen naar de bordelen rond de Pieterskerk. Binnen dit realistische decor figureren bij naam genoemde Leidse burgers: sigarenboeren, rijtuigverhuurders, kleermakers en sociëteitsbedienden. Tussen de bedrijven door geeft Kneppelhout informatie over de dagindeling van studenten, hun kleding en de inrichting van hun kamers. Hij vermeldt welke boeken en kranten ze lezen, bekritiseert de toneelvoorstellingen die ze bezoeken en zinspeelt op kwesties die het Leidse wereldje destijds bezighielden, variërend van de omstreken propedeuseregeling tot een relletje in de schouwburg. Of het nu gaat om personen of instellingen, om het studentenleven, het hoger onderwijs, de politie, de plaatselijke en landelijke politiek, om muziek, literatuur of toneel – telkens weer blijkt dat Kneppelhout een exact beeld geeft van in zijn tijd bestaande toestanden en personen.

Toch heeft Kneppelhouts beschrijving van het avondje bij Van der Wouden behalve veel herkenning en bijval, ook kritiek opgeroepen. Kort nadat de schets was uitgekomen, verscheen er een recensie van een anonieme student, die naar eigen zeggen sprak uit ondervinding. De recensent prees Klikspaan weliswaar, omdat deze bepaalde vooroordelen rond dispuuten doeltreffend had bestreden, maar hij verweet de auteur ook dat hij ter wille van het komische effect de waarheid soms geweld had aangedaan.⁴ Een andere kenner van het toenmalige Leidse studentenleven, de rechtenstudent Gerrit de Clercq, meende dat Kneppelhout de gang van zaken bij het dispuut weliswaar ‘naauwkeurig [was] nagegaan’ en ‘uitvoerig [had] beschreven’, maar dat hij de ‘intrinsieke waarde [...] misschien wel wat overdreven’ had.⁵ In hetzelfde stuk distantieerde De Clercq zich uitdrukkelijk van Kneppelhouts felle kritiek op de stad Leiden en haar bewoners. ‘Klikspaan is’, aldus De Clercq,

geen vriend van *Leyden* en de *Leydenaars*. Hij valt, naar onzen zin, de arme stad wel wat heel hard; wij althans zijn er verre van af – de materiële stad met hare ontvolkte straten

en met gras begroeide grachten nog eens in het midden gelaten – onvoorwaardelijk aan te nemen, wat hij [...] van den toon zegt der Leydsche gezelschappen, waarvan hij den student ten eenenmale het bezoeken ontraadt, en zich zelf toejuicht, dat hij al zijne pogingen inspande, om wat er aanleiding toe zou kunnen geven af te snijden.⁶

We stuiten hier op het onderscheid tussen enerzijds de concrete details – bouwstenen waarmee een schrijver een herkenbaar beeld van de waarneembare werkelijkheid vormt – en anderzijds de visie van die schrijver en van anderen op die details en de daarmee geconstrueerde wereld in woorden. Anders geformuleerd, in de woorden van Stokvis en Mathijssen:

Een roman bevat zowel beelden van de werkelijkheid als denkbeelden daarover. In het eerste geval moet de romanschrijver als informant gecontroleerd worden op betrouwbaarheid, in het tweede geval op representativiteit.⁷

In de nieuwe editie van de *Studentenschetsen* neemt de toetsing van Klikspaans 'bouwstenen' een belangrijke plaats in. Zijn verwijzingen naar de werkelijkheid buiten het boek zijn systematisch getoetst aan contemporaine primaire bronnen, zoals de al genoemde Wetten van Inter Nos, maar ook aan notaris- en belastingarchieven, notulen van gemeenteraadsvergaderingen, kranten, almanakken, correspondenties enzovoorts, en steeds weer was de conclusie dat Klikspaans reputatie als betrouwbare chroniqueur van het Leidse studentenleven volledig verdiend is. Maar om te kunnen aangeven of en, zo ja, in hoeverre zijn denkbeelden, smaak en idealen door anderen werden gedeeld, is meer en vooral ook anders georiënteerd onderzoek noodzakelijk. Daartoe is het nodig om Klikspaans, of eigenlijk Kneppelhouts, opvattingen te confronteren met die van zijn tijdgenoten. En dus moeten we de wereld, zoals Klikspaan die beleefde en beschreef, verlaten en op zoek gaan naar uitspraken uit zijn omgeving.

Dezelfde Van der Wouden, die we zojuist tegenkwamen op zijn studentenkamer, komen we, zo'n 65 jaar later, weer tegen op een reünie van zeven Academievrienden. Na een voorspoedige carrière in de handel slijt hij zijn dagen op een fraaie buitenplaats. Ook de andere reünisten genieten van een welverdiende rust: een is lid van de Raad van Indië geweest, anderen waren werkzaam als dominee, arts of rector van een gymnasium. Terwijl zij zich tegoed doen aan een copieus diner, blikken de bejaarde heren terug op hun studententijd.

Het tafereel is een fraai staaltje van 'Nachleben' van de *Studentenschetsen*, anoniem gepubliceerd in *De gids* van 1906, onder de titel 'Tafelkout'. Er zouden nog drie afleveringen volgen, alle met dezelfde titel, in *De gids* van respectievelijk 1909, 1910 en 1913.⁸ De auteur was Samuel Adrianus Naber, een Amsterdamse emeritus hoogleraar klassieke talen, die korte tijd in Leiden had gestudeerd.⁹ Behalve Van der Wouden liet Naber nog enkele oude bekenden uit de *Studenten-*

schetsen optreden, plus personages uit dat andere beroemd geworden boek over het studentenleven, Van Lennep's *Klaasje Zevenster* (1865).¹⁰ Verder introduceerde hij de zoon van een van hen, Daniel van IJken – een literair trucje om het gesprek over vroeger meer reliëf te kunnen geven. Daniels vraag – ‘Maar Papa [...], werden dan in uwen tijd alle colleges in het Latijn gegeven?’ – brengt een stroom aan herinneringen op gang.¹¹ Al snel valt de naam van Klikspaan, met wie de aanwezigen het lang niet altijd eens blijken te zijn. Dan ontspint zich het volgende gesprek tussen drie personages uit de *Studentenschetsen*, Van der Wouden, Piet Kole en Suermalen. De medicus Suermalen is aan het woord:

Ziet ge, ik geloof [...] niet dat de diatribe van Klikspaan tegen de colleges op hechten grondslag rust. [...] Ik weet niet of hij de juridische colleges getrouw heeft gevolgd, hoewel het zeker tot nadenken stemt, dat hij nooit gepromoveerd is in een tijd, dat de examens zoo buitengemeen eenvoudig waren. Maar hij spreekt ook herhaaldelijk over medische colleges en daarvan had hij zeker geen verstand.¹²

Piet Kole valt Suermalen bij:

’t Is waar, bevestigde Piet Kole, Klikspaan spreekt over de professoren zoo goed als zonder uitzondering met de uiterste minachting. Er zullen er wel zijn geweest, wien de toga wat wijds om de schouders hing; dat is altijd zoo geweest en het zou mij niet verwonderen, dat men in dezen tijd ook nog wel onderscheid maakt tusschen de professoren *maiorum* en *minorum gentium*. Maar wij juristen hadden toch onzen Thorbecke, met wien wij dweepten; Willem luisterde naar Bake en Peerlkamp; Thomas had zijnen Clarisse en zijnen Van Hengel, en gij, Suermalen, spraakt steeds met ingenomenheid over Uylenbroek en Jan van der Hoeven en Pruys van der Hoeven en mogelijk nog wel over anderen.¹³

Ook Van der Wouden doet een duit in het zakje, hem heeft vooral Klikspaan's kritiek op de studenten gestoord. ‘Eigenlijk’, aldus Van der Wouden,

maakt Klikspaan het veel erger met de studenten. [...] Hij schildert ons al te gader af als drinkebroers en lichtmissen. Ik weet wel dat men geene aanschouwelijke schetsen kan maken van eenen student die op zijne kamer aan den arbeid is, maar wij hooren het meest van de Quaden, Bivalva, Koormberg en Vlierinxen; minstens had toch moeten worden aangeduid, dat wij onder onze tijdgenooten telden Gerrit de Clercq en Van Vloten en Gerrit de Vries en Vissering en Tijs de Vries en Dozy en Jan Kappeyne en Opzoomer en Robert Fruin en anderen, die voor een deel toen reeds toonden wat zij later zouden zijn.¹⁴

Het is duidelijk, de heren vinden dat Klikspaan een vertekend, want te ongunstig beoordeeld-negatief beeld heeft gegeven van de hoofdpersonen uit zijn *Schetsen* – de studenten en hun hoogleraren – en kunnen zijn kritiek dan ook niet delen.

Het omgekeerde is het geval bij het tiende hoofdstuk uit *Studentenleven*,

‘Schouwburg’ geheten. Deze aflevering is geschreven rond de Leidse Stads-schouwburg aan de Oude Vest en zijn vaste bespeler, ‘De Koninklijke Nederduit-sche Toneelisten van Zuid-Holland’. Het theater speelde een belangrijke rol in het studentenleven van die dagen. De eerste drie banken van de Leidse schouw-burg waren voor de studenten gereserveerd en er kon geen voorstelling beginnen zonder dat eerst het *Io vivat* werd gespeeld. Studenten gingen graag en veel naar de schouwburg. Tenminste, zo was het altijd geweest. Maar in 1843, het jaar dat Klikspaan zijn hoofdstuk over de schouwburg schreef, leek daar een einde aan gekomen te zijn. De reden was de erbarmelijke situatie waarin het Nederlandse toneel volgens velen verkeerde. Goede stukken werden niet meer opgevoerd. In de woorden van Klikspaan:

Fransche en Deutsche melodramen zijn het, van de grofste letterkundige verdienste, lomp gebeiteld, ruw gemetseld, ronsebonsachtig gedacht, best voor verafstaanden en hoog gezetenen, [...] vodden van de ergste soort, parels van het morsigste water, welke een degelijk gevormd man zichzelve kwalijk neemt onderhoudend te vinden, stukken te huis op de Parijsche Boulevardstooneelen, die men tegenwoordig hier te lande op de groote schouwburgen, ten gerijve van matrozen en dienstmeiden, ten tooneele voert, terwijl de hoogere standen als blinde uilen toezien en de zelfstandigheid en het kunstbegrip missen om het afgrijsselijk te vinden en de belediging door een luidruchtig en openlijk teeken van eenparige afkeuring te wreken.¹⁵

In zijn tirade noemde Klikspaan enkele titels van de bewuste ‘Fransche en Deutsche melodramen’: *De schipbreuk der Medusa, Steven Langer uit Glogau, of de Hollandsche schoorsteen in het Winterpaleis, Kasper Hauser, Johanna de Tweede, Koningin van Napels en Honden-trouw, of De moord in het woud van Bondy*. Gezien zijn gebruikelijke werkwijze was de verwachting dat hij hier titels noemde van toneelstukken die recent in de Leidse schouwburg waren opgevoerd, maar dat bleek alleen bij *Kasper Hauser* het geval te zijn. Dit stuk over de geheimzinnige Duitse vondeling, een Nederlandse bewerking van wel drie buitenlandse voor-beelden, was op 30 maart 1843 in Leiden ten tonele gevoerd. *Hondentrouw* was tien jaar eerder voor het laatst in Leiden te zien geweest, terwijl *Steven Langer* in het geheel niet voorkomt in het overzicht van schouwburgvoorstellingen uit de jaren 1830-1845.¹⁶ Klikspaan bleek ditmaal te refereren aan het tijdschrift *De Spectator van tooneel, concerten en tentoonstellingen*, dat kort voor het verschij-nen van zijn schets was opgericht om verbetering te brengen in de betreurenswaar-dig geachte situatie van het Nederlands toneel. Door middel van kritiek hoopte men schouwburgdirecties, toneelspelers en auteurs ertoe te bewegen betere stuk-ken te doen opvoeren. En het waren uitgerekend deze vijf, door Klikspaan genoemde toneelstukken, die in de eerste jaargang van *De Spectator* negatief waren besproken en genoemd werden als voorbeeld van stukken die men niet

langer wenste te zien. Voor veel toenmalige lezers zal het onmiddellijk duidelijk geweest zijn dat Klikspaan door dit rijtje over te nemen zich bij het programma van het tijdschrift aansloot en dat hij het streven van *De Spectator* wilde ondersteunen.¹⁷

In de aflevering 'Schouwburg' is Kneppelhout als oordelende en vooral veroordelende instantie nadrukkelijk aanwezig. Dat was niet altijd zo geweest. In de eerste afleveringen van *Studenten-Typen*, geschreven toen de auteur nog maar net student-af was, overheersten de handeling en dialoog, maar gaandeweg groeide het aandeel van de beschouwende, vaak moraliserende passages. In de laatste aflevering van *Studentenleven*, 'Omgang', komen zelfs helemaal geen sprekende of handelende personages meer voor. Het is een ellenlange tirade over 'dien gevaarvollen, morsigen poel [...], zoo rijk aan drekstof en draaikolken', waarin Kneppelhout jonge studenten in niet mis te verstane bewoordingen waarschuwde voor de gevaren van ledigheid, dronkenschap en hoerij.¹⁸ De auteur zag zelf ook in dat het karakter van zijn *Schetsen* in de loop van de tijd veranderd was; in december 1843 constateerde hij:

Het zedelijker bestanddeel bekam van lieverlede meer de overhand; Klikspaans schetsen hielden allengs van de schilderij tot het betoog over; naar de bron van den ernst zwol droogde de ader op van de boert [...].¹⁹

Kneppelhout werd dus gaandeweg steeds explicieter in het verwoorden van zijn opvattingen en die opinies beperkten zich niet tot het studentenleven *an sich*, zo bleek uit zijn kritiek op het vaderlands toneel. De vaststelling dat die kritiek nauw aansloot bij de standpunten van *De Spectator* zegt iets over Kneppelhouts positie binnen het toenmalige culturele discours. Voor veel andere culturele, maar ook maatschappelijke en levensbeschouwelijke kwesties is het vooralsnog een open vraag in hoeverre zijn standpunten al dan niet representatief zijn. Onderzoek vanuit verschillende vakdisciplines kan licht werpen op de context waarbinnen Kneppelhout opereerde en hem zodoende een plaats binnen die context geven.

Dr. A. Kets-Vree, Constantijn Huygens Instituut KNAW, Postbus 90754, 2509 LT Den Haag

Noten

- ¹ *De briefwisseling van de student Alexander Ver Huell 1840-1849*. Ed. J.A.A. Bervoets (Westervoort 1997) 103.
- ² Universiteitsbibliotheek Leiden: Hs. Ltk. 1117.
- ³ De brieven van F.C. van der Meer van Kuffeler aan Kneppelhout zijn particulier bezit; kopieën bij de Stichting Kneppelhout, Doetinchem.
- ⁴ Klikspaan, *Studentenschetsen*. Studie-uitgave, verzorgd door Annemarie Kets, Mariëlle Lenders en Olf Praamstra (Den Haag 2002) Dl. 1, 599-600.
- ⁵ G. [G. de Clercq], 'Studentenleven, door Klikspaan [...]', *De gids* 8 (1844), Boekbeoordelingen, 735.
- ⁶ G. [G. de Clercq], 'Studentenleven, door Klikspaan [...]', 719.
- ⁷ P. Stokvis en M. Mathijssen, 'Literatuur en maatschappij. Het beeld van de burgerlijke levensstijl in Nederlandse romans 1840-1910', *De Negentiende Eeuw* 18 (1994) 146-147.
- ⁸ [Anoniem], 'Tafelkout', *De gids* NR 24 (1906), dl. 1, 43-69; NR 27 (1909), dl. 2, 205-235; NR 28 (1910), dl. 4, 413-433; [NR 31] (1913), dl. 1, 126-142.
- ⁹ G.E.W. van Hille, 'Levensbericht van Samuel Adrianus Naber', *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden over het jaar 1914-1915*, Levensberichten der afgestorven medeleden [...] (Leiden 1915) 1-58.
- ¹⁰ Daarmee greep hij terug op twee eerdere publicaties in *De gids*: Ernst [S. Vissering], 'Tafelkout', *De gids* derde serie, vierde jaargang (1866), dl. 1, 117-140 en: Slot [J.T. Buijs], 'Vriendenkout', *De gids* derde serie, vierde jaargang (1866), dl. 2, 156-170.
- ¹¹ [Anoniem], 'Tafelkout' (*De gids* 1906) 48.
- ¹² [Anoniem], 'Tafelkout' (*De gids* 1906) 53.
- ¹³ [Anoniem], 'Tafelkout' (*De gids* 1906) 53-54.
- ¹⁴ [Anoniem], 'Tafelkout' (*De gids* 1906) 54.
- ¹⁵ Klikspaan, *Studentenschetsen*, Dl. 1, 504-505.
- ¹⁶ Gemeentearchief Leiden: Repertoires van den Schouwburg 1830-1845.
- ¹⁷ Met dank aan Olf Praamstra.
- ¹⁸ Klikspaan, *Studentenschetsen*, Dl. 1, 545.
- ¹⁹ Klikspaan, *Studentenschetsen*, Dl. 1, 735.